

บทที่ 3

ทฤษฎีสุนทรียะในคัมภีร์นาฏยศาสตร์

คัมภีร์นาฏยศาสตร์ เป็นตำราว่าด้วยศาสตร์ศิลปะการละคร ผู้แต่งคือ พระภคตมุนี รจนาชิ้น ประมาณ 500 ปี ก่อนคริสตกาล¹ โดยรวบรวม เนื้อหาต่าง ๆ จาก บรรดางานเขียนที่มีมาก่อนหน้านั้น ภคตมุนี จึงไม่ใช่คนแรกที่เขียน เรื่องราวเกี่ยวกับนาฏยศาสตร์ เพราะ งานศิลปะ และ งานละคร นั้น มีอยู่ในอินเดียก่อนหน้านั้นแล้ว คำว่า นาฏยศาสตร์ หมายถึงศาสตร์ศิลปะการละคร แต่เนื้อหา ในคัมภีร์ ไม่ได้มีเพียงเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างละคร การแสดงละครเท่านั้น ยังมีความคิดทั้ง ศาสตร์และศิลป์มากมายแฝงอยู่ จนมีผู้กล่าวได้ว่า “สิ่งที่พบได้ในนี้อาจพบเห็นได้ที่อื่นแต่สิ่งที่ไม่ สามารถพบได้ในนี้ ก็ไม่สามารถพบเห็นได้ที่ไหนอีกแล้ว”² เพราะการละครนั้นถือได้ว่าเป็นศาสตร์ ที่รวมศาสตร์ และศิลป์ต่าง ๆ ไว้ นับตั้งแต่การสร้างโรงละครที่ต้องอาศัยความรู้ทางการช่าง การ เคลื่อนไหวร่างกายในการแสดงละครที่ต้องเรียนรู้ลักษณะทางกายวิภาค การดนตรีที่ใช้ในละครพิธี กรรมต่าง ๆ ฯลฯ อีกทั้งเนื้อเรื่องของละครก็แสดงถึงความเป็นไปในโลก คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าว ได้ว่า

“ การแสดงละคร หรือที่เรียกว่า นาฏยศาสตร์นั้น จะมีใช้ปัญญา มิใช่ศิลปะ มิใช่วิชา และมีใช้กลศาสตร์ มิใช่โยคะ มิใช่กรรม หามิได้ (ศาสตร์ทั้งปวงศิลป์ทั้งปวงและกรรมชนิดต่างๆรวมอยู่แล้วในนาฏย ศาสตร์นี้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้า (ภคต) จึงได้ทำศาสตร์นี้ไว้”³

(นาฏยศาสตร์ – VI.34)

เนื้อหาในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ จึงมีความคิดในศาสตร์ต่าง ๆ มากมาย และเนื้อหาหนึ่งซึ่งมี ความโดดเด่นมากก็คือ ความคิดเกี่ยวกับการชมละคร ซึ่งได้อธิบายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างละคร

¹ Manomahan Ghosh, **The Nāṭyaśāstra : Ascribed to Bharata-Muni Vol. I (Chapters I-XXVII)**, (Calcutta: The Manisha Granthalaya Pvt. Ltd.), 1967, p. xl.

² Rathin Sengupta เขียนไว้ที่ปกนอกของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดย Adya Rangacharya

³ แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, **นาฏยศาสตร์ของภคตมุนี**, (พระนคร: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 37

กับผู้ชมละคร หรืออีกในหนึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างศิลปิน (นักแสดง) งานศิลปะ (งานละคร) กับผู้ชมงานศิลปะ (ผู้ชมละคร) และเนื้อหาเนื้อเรื่องที่แฝงมโนทัศน์เกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์ไว้

3.1 งานศิลปะ:งานที่ก่อให้เกิดรส

คำว่า “ศิลปิน” โดยทั่วไปเข้าใจได้ว่า หมายถึงผู้สร้างงานศิลปะ แต่งานศิลปะนั้นคืออะไร คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวได้ว่า “ไม่มีนาฏยะใดปราศจากรส”⁴ (นาฏยศาสตร์ – VI . 34) การกล่าวเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า รสเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในงานละคร งานละครถือว่าเป็นศิลปะแขนงหนึ่ง และเมื่อมองในแง่ของงานศิลปะ ไม่ว่าจะ เป็น ดนตรี วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม หรือ งานละคร สิ่งที่เราได้จากการชมงาน เหล่านี้ก็คือ รส จึงอาจกล่าวได้ว่า หรือ งานศิลปะ นั้นคือ รส เป็นคุณสมบัติหนึ่งที่ทำให้เราเรียกงานชิ้นนั้นได้ว่าเป็นงานศิลปะ ดังนั้น เราอาจกล่าวได้ว่างานศิลปะในทัศนะของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ก็คือ งานที่ก่อให้เกิดรส และสิ่งหนึ่งของผู้ชมงานศิลปะจะได้รับก็คือ รส แต่รส คืออะไร รสเกิดขึ้นได้อย่างไร งานที่ก่อให้เกิดรสเป็นเช่นใดงานนั้นทำให้เกิดรสได้อย่างไร และเมื่อรสเป็นสิ่งที่ผู้ชมงานศิลปะได้รับจากการชมงานศิลปะ ก็แสดงว่าการเกิดรสต้องอาศัยปัจจัยหนึ่งคือ ผู้ชม เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว รสเป็นคุณสมบัติที่อยู่ใน งานศิลปะ หรือเป็นคุณสมบัติที่อยู่ในตัวผู้ชมงานศิลปะ หากรส เป็น คุณสมบัติที่ต้องขึ้นกับผู้ชมแต่ละคนด้วยแล้ว คุณสมบัติดังกล่าว จะมีความเป็นสากลได้หรือไม่ และการตัดสินว่าสิ่งใด เป็นงานศิลปะจะมีความขัดแย้งหรือไม่

3.2 รส คืออะไร

“...ที่เรียกว่ารส นั้น หมายถึง สิ่งที่เราได้ เพราะการชิม หรือ กิน..” (นาฏยศาสตร์ - VI . 34) คำว่า “ รส “ โดยความหมายแล้ว หมายถึงสิ่งที่รู้ได้ด้วย การชิมหรือ การกิน คัมภีร์นาฏยศาสตร์อธิบายโดยการเปรียบเทียบกับ การกินอาหาร เมื่อเรารับประทานอาหารที่ถูกปรุงด้วยเครื่องปรุงที่มี

⁴ Adya Rangacharya , The Nāṭyaśāstra : English Translation with critical Notes , (Delhi: Munshiram Mahoharlal Publishers Pvt Ltd), 1996 , p. 54. (ในบทความของ K. J. Shah, “The theory of Rasa : Its conceptual structure” ,in India’s intellectual tradition , ed. Daya Krishna, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1987). หน้า 115. แปลข้อความเดียวกันนี้ว่า “เมื่อปราศจากรสแล้ว (ในงานศิลปะ) ก็ไม่มีความหมายอะไรเลย”)

⁵ แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, นาฏยศาสตร์ของภรตมุณี, (พระนคร : กรมศิลปากร, 2511), หน้า 287.

รสชาติต่าง ๆ สิ่งที่เราได้รับจากการรับประทานอาหารนั้นก็คือ รสอร่อย แต่รสอร่อยนั้นไม่ใช่เพราะ
 ลิ้นที่รับรสชาติอย่างเดียว แต่รสอร่อยเป็นเพราะจิตใจเราเป็นตัวที่รับรู้ คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวไว้ว่า

“...ผู้ชิม หรือผู้กินเมื่อกินอาหารที่ปรุงขึ้นด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ชื่อ
 ว่า ย่อมชิมหรือกินซึ่งรสทั้งหลาย (การกินอาหาร ก็คือ การกินรสนั่นเอง)
 และคนที่มิใจคอกเป็นปกติดี กินรสเข้าไปแล้วก็เบิกบานสำราญใจ เป็นต้น
 ความขื่อนี้อุปมาฉันใด ผู้ดูละครที่มีใจคอกเป็นปกติดี ก็มีอุปมาฉันนั้นนั่น
 คือกินรสที่เป็นสถายีภาวะประกอบด้วยการแสดงวจา อวัชยะ และตัวเดิม
 ในเนื้อเรื่องอันเป็นเสมือนกับข้าวที่แสดงภาวะต่างๆ (มีรสต่างๆ)ก็ย่อมเบิก
 บานสำราญใจ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวแถลงว่า นาฏยรส (รส
 เกิดจากการแสดงละคร)...”⁶

(นาฏยศาสตร์ - VI . 34)

เช่นเดียวกันกับการชมละครที่มีบทโศกเศร้า บทสุขสมที่คละเคล้ากัน สิ่งที่เราได้รับก็คือเรา
 มีความรู้สึกร่วมไปกับการแสดง รับรู้ถึงความรู้สึกสนุกสนานนั้น และรู้สึกเห็นใจกับชะตากรรมของ
 ตัวละคร และความรู้สึกต่าง ๆ ที่เราได้รับก็ทำให้เรารู้สึกสำราญใจ คัมภีร์นาฏยศาสตร์เรียกสิ่งที่เรา
 ได้รับเมื่อชมละครนี้ว่า นาฏยรส (รสที่เกิดจากการชมละคร)⁷ หมายถึง ความรู้สึกสะท้อนอารมณ์
 ซึ่งเป็นจุดประสงค์ของการแสดงที่จะต้องเร้าให้เกิดขึ้นในใจผู้ชม

หรือหากเรามองในแง่ของการชมงานศิลปะ ที่ทำให้เรามีความรู้สึกร่วมไปกับงานนั้นแล้ว
 ทำให้เรารู้สึกสำราญใจ เช่น การฟังเพลง ที่มีจังหวะค่อนข้างเร็ว ในบันไดเสียงเมเจอร์มีทำนองและ
 จังหวะที่ทำให้เรารู้สึกสนุกสนาน และมีความเบิกบานใจ ความรู้สึกสนุกสนานและความเบิกบานใจ
 ที่เราได้รับนี้ก็คือ รส และเราอาจเรียกรสดังกล่าวว่า สัจคีตรส (รสที่เกิดจาก การฟังดนตรี)

แต่ นาฏยรส และสัจคีตรสนั้นต่างจากรสอร่อย แม้ว่าจะต้องใส่ใจในการรับรู้เหมือนกัน
 เพราะภาวะที่ทำให้เกิดรสต่างกัน รสอร่อยที่เกิดจากการกินอาหารเกิดขึ้นเพราะ อาหารมีรสชาติ
 ต่าง ๆ เช่นเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม และเมื่อเรากินรสชาติต่าง ๆ แล้วทำให้เรารู้สึกเปรี้ยว หวาน มัน
 เค็ม แล้วจึงรวมเป็นรสอร่อย ที่ใจเรารู้สึก ดังนั้นภาวะที่ทำให้เกิดรสอร่อยก็คือเครื่องปรุงที่ทำให้เกิด

⁶ เรื่องเดียวกัน , หน้า 287.

⁷ คำว่า “นาฏ” หมายถึง การแสดงเลียนแบบชีวิตจริง การฟ้อนรำ

รสชาติต่าง ๆ ของอาหารแต่ สำหรับนาฏยรส และสังคีตรสแล้ว ภาวะที่ทำให้เกิดรสนั้น คืออารมณ์ต่าง ๆ ที่ทำให้ใจเราเกิดความรู้สึกตอบสนองต่ออารมณ์นั้น ๆ และทำให้เรารู้สึกพึงพอใจในที่สุด (รสที่เกิดจากการชมงานศิลปะนี้เป็นคุณสมบัติร่วม ที่ทำให้เราสามารถแยกงานที่เป็นศิลปะออกจากสิ่งอื่นได้)

รสที่เกิดจากการชมงานศิลปะ ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ในงานศิลปะ แต่เป็นสิ่งที่อยู่ในใจของผู้ชมงานศิลปะ เป็นปฏิกิริยาตอบสนองทางจิตใจของผู้ชมเมื่อได้ชมงานศิลปะ การกล่าวว่า รสเป็นปฏิกิริยาตอบสนองทางจิตใจของผู้ชมนั้น หมายความว่า รส คือความรู้สึกที่ตอบสนองต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อผู้ชมได้ชมงานศิลปะ และความรู้สึกนั้น ทำให้ผู้ชมเกิดความเบิกบานสำราญใจ แต่ รสนั้น ไม่ใช่ตัวอารมณ์ที่เกิดขึ้น แต่เป็นความรู้สึกที่เรามี เพื่อตอบสนองต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้นพิจารณาประโยคต่อไปนี้

ประโยคที่ 1 “เธอทำให้ฉันมีอารมณ์โกรธ”

ประโยคที่ 2 “เธอทำให้ฉันรู้สึกโกรธเธอ”

โดยทั่วไปเราเข้าใจได้ว่า ทั้งสองประโยคเป็นการพูดเพื่อแสดงสิ่งที่อยู่ในใจ แต่แม้ว่าจะเป็น การแสดงถึงสิ่งที่อยู่ในใจได้เหมือนกัน แต่คำว่า “อารมณ์” และคำว่า “รู้สึก” นั้นต่างกันไม่ใช่ต่างกัน เพียงว่าคำหนึ่งเป็นนามอีกคำหนึ่งเป็นกริยา แต่โดยความหมายของคำว่า “อารมณ์” และคำว่า “ความรู้สึก” ก็มีความต่างกัน ประโยคที่ 1 นั้นเป็นการแสดงถึงภาวะที่เกิดขึ้นในใจ ส่วนประโยคที่ 2 เป็นการแสดงถึงสิ่งที่เรารู้สึกได้และรู้ได้ด้วยใจ แต่สองประโยคนี้เราเข้าใจความหมายว่าเหมือนกัน เพราะการพูดประโยคที่ 1 นั้นเท่ากับพูดประโยคที่ 2 ด้วย เพราะเป็นที่รู้สึกโกรธแน่นอน ในทางกลับกันการพูดประโยคที่ 2 ก็ทำให้อนุมานได้ว่าผู้พูด มีภาวะโกรธอยู่ในใจจึงทำให้รู้สึกโกรธ

จะเห็นได้ว่าคำว่า “อารมณ์” และคำว่า “ความรู้สึก” นั้นมีความเกี่ยวพันกัน จึงทำให้ดูเหมือนว่าเป็นคำที่มีความหมายเหมือนกัน แต่เมื่อมองถึงความเกี่ยวพันของทั้งสองอย่างนั้นแล้ว จะเห็นว่ามันต่างกันเพราะอารมณ์ทำให้เกิดความรู้สึก และความรู้สึกจะเกิดขึ้นไม่ได้ ถ้าไม่มีอารมณ์เกิดขึ้น

ดังนั้น รส ที่หมายถึงความรู้สึกที่ตอบสนองต่ออารมณ์ที่เกิดขึ้น ก็เป็นไปเช่นเดียวกัน ใน คัมภีร์นาฏยศาสตร์ อารมณ์ที่ทำให้ รสเกิดขึ้นนั้นเรียกว่า “สถายีภาวะ” และได้กล่าวถึงสถายีภาวะ และรสที่ได้จากชมละครไว้ ดังนี้⁸

รส	สถายีภาวะ
1. ศฤงคารรส (รสแห่งความรัก)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะรัก (รติ) หมายถึง ความรัก
2. หาสขรส (รสแห่งความขบขัน)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะขบขัน (หาสะ) หมายถึง ความสนุกสนาน
3. กรุณารส (รสแห่งความกรุณา)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะโศก (โศกะ) หมายถึง ความโศก
4. เราทรรส (รสแห่งความโกรธ)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะโกรธ (โกรธะ) หมายถึง ความโกรธ
5. วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้ (อุตสาหะ) หมายถึง ความมีพลัง
6. ภยานกรส (รสแห่งความกลัว)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะน่ากลัว (ภยะ) หมายถึง ความกลัว
7. พีภัตสรส (รสแห่งความขะเขวขง)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะน่ารังเกียจ (ชุกุปสา) หมายถึง ความชิงชัง รังเกียจ
8. อัทกุตรส (รสแห่งความอัศจรรย์ใจ)	<u>ตอบสนองต่อ</u> ภาวะน่าพิศวง (วิสมะยะ) หมายถึง ความอัศจรรย์ใจ

สถายีภาวะ และรสต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นอารมณ์และความรู้สึกที่เราจะได้รับเมื่อชมละครหรืองานศิลปะ โดยในงานละคร หรืองานศิลปะแต่ละชิ้นนั้นก็อาจจะมีภาวะต่าง ๆ ละเอียดกันไปและก็ทำให้เราได้รับรสต่าง ๆ ซึ่งทำให้เรารู้สึก ฟังพอใจกับการชมงานละคร หรืองานศิลปะนั้นๆ

⁸ คำแปลสถายีภาวะ และรสนี้ส่วนใหญ่คัดแปลงมาจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยของ แสง มนวิฑูร และแก้ไขเพิ่มเติมโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนีย์ สิ้นสกุล

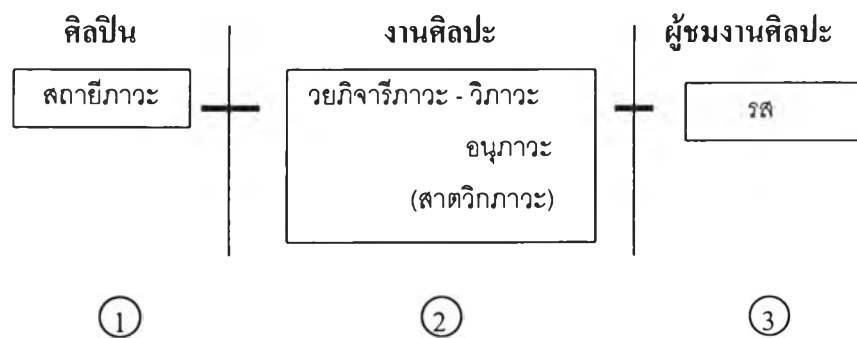
ดังนั้น ในการตัดสินว่างานชิ้นใดเป็นงานศิลปะ ก็สามารถทำได้โดยใช้รสที่เกิดขึ้นจากการชมงานศิลปะเป็นตัววัด เพราะหากงานชิ้นนั้นไม่ได้ทำให้เกิดรสดังกล่าวข้างต้นและไม่ทำให้เกิดความพึงพอใจก็ไม่สามารถนับได้ว่า งานชิ้นนั้นเป็นงานศิลปะ เพราะไม่ได้ก่อให้เกิดรส แต่รสเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจของผู้ชม จึงมีคำถามตามมาว่า รสนั้นสามารถเกิดขึ้นได้กับทุกคนหรือ เป็นไปได้หรือไม่ ที่จะมีคนที่ได้ชมงานที่คนทั่วไป บอกว่าเป็นงานศิลปะแต่เขาคอนนั้นกลับไม่ได้รับรส ถ้าเป็นเช่นนี้ การตัดสินงานศิลปะจะไม่มี ความขัดแย้งได้อย่างไร

3.3 รส เกิดขึ้นได้อย่างไร

จากการวิเคราะห์ข้อความในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ทำให้สามารถแยกองค์ประกอบที่ทำให้เกิดรสในงานศิลปะได้ 3 ประการ คือ

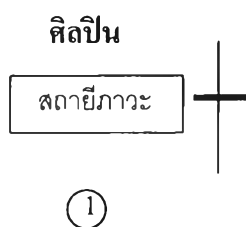
1. สภาพัณณวที่ศิลปะป็นถ่ยทอศไ่ว้ในงานศิลปะ
2. งานศิลปะที่เป็นเหตุส่งเสริมและบันดลให้เกิด สภาพัณณว
3. สภาวะจิตใจของผู้ชมงานศิลปะที่มีความพร้อมทางจิตใจ

ซึ่งในแต่ละองค์ประกอบมีบทบาททำให้เกิดรสได้ดังนี้

จากแผนภาพข้างต้นแสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบและขั้นตอนการเกิดรสนั้น

1. ศิลปิน เกิดสภาวะจิตใจและต้องการจะทำให้สภาวะนั้นปรากฏให้ผู้อื่นได้รับรู้

คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวไว้ว่า “...อันใดอยู่ในใจก็ อันจะต้องให้ปรากฏออกมาโดยการแสดงด้วยคำพูด อวัชระ สีหน้า และตัวเคมีในเนื้อเรื่องอันนั้นท่านเรียกว่า ภาวะ”⁹ (นาฏยศาสตร์ - VII . 3) ข้อความนี้เป็นการกล่าวถึงความหมายหนึ่งของภาวะซึ่งมีความหมายที่อธิบายโดยเทียบกับศิลปิน คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงภาวะว่ามี 3 ชนิดคือ สภาวะ วยกิจารภาวะ และ สาทวิกภาวะ แต่วยกิจารภาวะ และ สาทวิกภาวะนั้นเป็นภาวะที่ทำให้เกิดรสด้วยวิธีการแสดง ดังนั้นภาวะในความหมายนี้จึงหมายถึง สภาวะ ซึ่งเป็นภาวะที่ถึงพร้อมซึ่งความเป็นรส และเป็นภาวะสังการ วยกิจารภาวะ และ สาทวิกภาวะ คัมภีร์นาฏยศาสตร์ เปรียบเทียบไว้ว่า

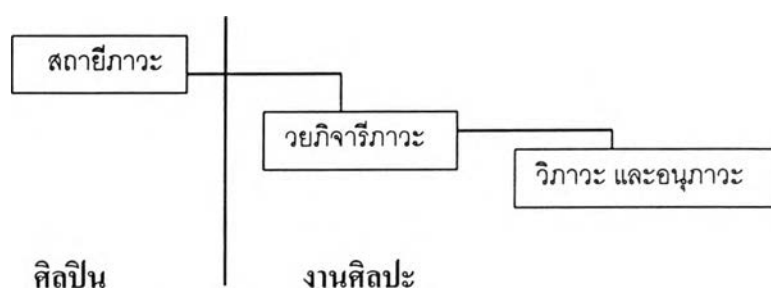
“ เพราะเหตุที่มีตระกูล ความประพฤติ วิชา การกระทำ และศิลป์ พิเศษกว่ากันจึงเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ ในคนเหล่านี้ คนอื่นมีความรู้่น้อยกว่า ก็ต้องเป็นบริวารของพระเจ้าแผ่นดินเหล่านั้น เช่นเดียวกัน ภาวะ อนุภาวะ และ วยกิจารภาวะ เป็นบริวารของ สภาวะ สภาวะเป็นเจ้า เพราะเป็นที่อาศัยของภาวะอื่น ๆ เป็นอันมาก.”¹⁰

(คัมภีร์นาฏยศาสตร์.VII.10)

การเปรียบเทียบว่าภาวะ อนุภาวะ และ วยกิจารภาวะเป็นบริวารหรือเป็นข้ารับใช้ของสภาวะนั้นหมายความว่าเมื่อสภาวะเกิดขึ้นในใจของศิลปิน ทำให้ศิลปินต้องการถ่ายทอดออกมาให้ผู้อื่นรับรู้และการที่จะทำให้ภาวะในใจปรากฏ ก็กระทำโดยใช้ ภาวะ อนุภาวะ และ วยกิจารภาวะ ซึ่งเป็นเหตุส่งเสริมบันดาลให้สภาวะนั้นเด่นชัดและปรากฏขึ้น ดังนี้

⁹แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, นาฏยศาสตร์ของภรตมุณี, หน้า 325.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน , หน้า 331.

สติปัญญาเป็นภาวะในระดับที่อยู่ในใจของสติป็น ซึ่งภาวะดังกล่าวอาจจะเพียงจินตนาการขึ้น โดยที่อาจไม่ได้มีเหตุการณ์ใด ๆ ในชีวิตจริง เพราะโดยความหมายของ ภาวะ และรสนั้นต่างกัน รสนั้นเป็นสิ่งที่เกิดเพราะภาวะ เป็นความรู้สึกที่เราได้รับ แต่ภาวะเป็นสิ่งที่ทำให้เรารู้สึก สติป็นจึงอาจจินตนาการภาวะต่าง ๆ ขึ้นเองได้ ดังนั้น จึงไม่จำเป็นที่ภาวะที่เกิดขึ้นในใจของสติป็นจะต้องเกิดขึ้นเพราะสติป็นประสบกับมันจริง ๆ ในขณะที่สร้างงานเช่น สติป็นอาจเคยประสบกับเหตุการณ์อย่างหนึ่ง ซึ่งให้ภาวะโสภกับสติป็น และเมื่อตอนสร้างงานศิลปะ สติป็นอาจนำภาวะที่เคยประสบคือ ภาวะโสภมาเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงาน โดยที่ตอนสร้างงานอาจไม่ได้มีเหตุการณ์ที่เป็น ภาวะโสภและก็ได้ ด้วยจินตนาการและการพยายามทำให้เหมือนหรือแกล้งทำ ก็สามารถจำลอง ภาวะโสภลงในงานศิลปะและเมื่อผู้ชมได้ชมงานก็จะได้รับรสจากภาวะนั้นได้

วชิการีภาวะ เป็นเหตุส่งเสริม สติปัญญา ให้สติปัญญาเด่นชัดขึ้นเป็นอารมณ์ ที่เปลี่ยนแปลง คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า

“ วชิการีภาวะ นั้นคือ 1. นิระเวทะ (ความไม่มีศรัทธา หรือไม่ แยะแสร ต่อสิ่งอะไร) 2. กลานิ (ความเหนื่อย) 3. ที่เรียกว่าสังกา (ความสงสัย) 4. อสุยา (ความให้ร้ายท่าน) 5 . มหะ (ความเมา) 6. ษระมะ(ความอ่อนเพลีย) 7 อาลิสยะ (ความเกียจคร้าน) ...21 นิทรา (ความง่วง)... 29 วยาธิ (ความ ป่วยไข้) 30 อุณมาทะ (ความบ้าคลั่ง) 31. มรณะ(ความตาย) 32. ตราสะ (ความสะดุ้งกลัว) 33. วิตรระกะ (ความพิจารณาซึ่งความสงสัยที่เกิดขึ้นเพื่อให้แน่ใจ) ภาวะทั้งหลาย 33 อย่างตามที่ได้ออกชื่อมานี้ เรียกว่า วชิการี หรือ สัจจารี คือ เหตุส่งเสริม หรือ เหตุบันดาล”¹¹

(นาฏยศาสตร์ - VI.19-22)

¹¹ เรื่องเดียวกัน , หน้า 279.

วชิกริภาวะ เป็นภาวะที่แสดงเพื่อให้สตาธิภาวะ ซึ่งเป็นอารมณ์หลัก เด่นชัดขึ้น เช่น การแสดงภาวะขบขัน (หาสะ) เพื่อให้เกิด ความขบขัน (หาสขรส) วชิกริภาวะที่ส่งเสริมให้เกิดการหัวเราะก็อาจแสดงโดย แกล้งทำเกียจคร้าน (อาลิสยะ) ง่วงนอน (นิทรา) หรือ หากต้องการ แสดงภาวะความกลัว (ภยะ) วชิกริภาวะซึ่งเป็นอารมณ์ที่ส่งเสริม ก็คือ ตราสะ (ความสะอึ้งกลัว) เป็นต้น

วิภาวะ และอนุภาวะ นั้น เป็นภาวะที่ส่งเสริมให้สตาธิภาวะ และ วชิกริภาวะ เด่นชัดขึ้น เป็น ภาวะที่อยู่ในระดับปรากฏการณ์ เป็นภาวะในระดับที่แสดงออกมาให้เห็นได้ วิภาวะนั้น เป็นตัวกำหนด และอนุภาวะนั้น เป็นผลที่เกิดขึ้น คัมภีร์นาฏยศาสตร์ อธิบาย ความหมายของวิภาวะ ว่า “วิภาวะ คือ ภาวะ ซึ่งนำไปสู่การรับรู้ ดังนั้น วิภาวะ คือ สาเหตุ วิภาวะ เป็นสาเหตุ ของคำพูด ท่าทาง และ การแสดงสีหน้า”¹² (นาฏยศาสตร์ : VII .4-5) วิภาวะ เป็นภาวะที่ทำให้ สตาธิภาวะ นั้น ปรากฏให้เห็นได้ คัมภีร์นาฏยศาสตร์ กล่าวอีกว่า

“ วิภาวะ คือ ความหมายที่ ทำให้ทุกคนรู้...ที่เรียกว่าวิภาวะ เพราะ เป็นสิ่งดีที่ถูกทำให้ปรากฏ หรือ ทำให้รู้แจ่มแจ้งขึ้น อาศัย การแสดง คำพูด หรือ อวัยะ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ความหมายที่ทำให้ปรากฏขึ้นนี้ รู้ได้ว่าเป็น วิภาวะ”¹³

(นาฏยศาสตร์ : VII , 5-6)

วิภาวะทำให้ความหมายที่เกิดจากสตาธิภาวะนั้น แจ่มชัดขึ้น และ เป็นเหตุของคำพูด ท่าทาง และ การแสดงสีหน้า ซึ่งคือ อนุภาวะ หรือ ผลที่เกิดขึ้น คัมภีร์นาฏยศาสตร์ กล่าวถึงอนุภาวะ ว่า

“.....แต่ความหมายใด เขาย่อมทำตามในที่นี้ โดยการแสดง คำพูด และอวัยะ เป็นต้น ความหมายที่ประกอบด้วยการแสดงท่าทางด้วยอวัยะ น้อยใหญ่ นั้น (พูดพลาง ขกมือ ขกไม้ ประกอบ คำพูดเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เรียกว่า อนุภาวะ (คือการทำท่าทาง)”¹⁴

(นาฏยศาสตร์ :VII.7)

¹² Adya Rangacharya , The Nāṭyaśāstra : English Translation with critical Notes. p. 64.

¹³ แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, นาฏยศาสตร์ของภรตมุณี , หน้า 327.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน , หน้า 327.

วิภาวะและอนุภาวะ จะขยาย สถายีภาวะ ให้เด่นชัด และทำให้เกิดรส ขึ้นในใจผู้ชม เช่น การแสดงภาวะรัก (รติ) เพื่อให้เกิดความซาบซึ้ง ในความรัก (ศฤงคาระรส) วยภิจารีภาวะ ก็อาจแสดงโดย แสดงความอาย (วีริชา) และ ความยินดี (หรรษะ) วิภาวะ อาจแสดงเหตุการณ์ที่คนรักมาพบกัน จากนั้น อนุภาวะ ซึ่งเป็นผลจากวิภาวะ อาจแสดงโดย การพูดจาอ่อนหวาน ทำท่าทางงดงาม เพื่อให้เกิดความซาบซึ้งในความรัก (ศฤงคาระรส) เป็นต้น

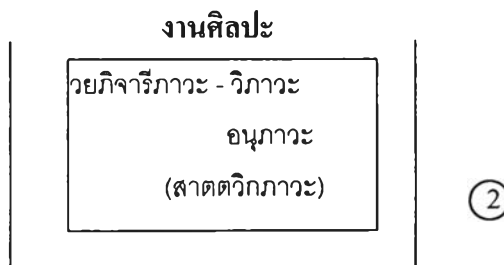
วิภาวะ และ อนุภาวะ นี้เป็น ภาวะที่อยู่ ในระดับปรากฏการณ์ คัมภีร์นาฏศาสตร์กล่าวไว้ว่า

“...บรรดาภาวะทั้งหลายเหล่านั้น วิภาวะ และ อนุภาวะ ทั้ง 2 นี้ เป็นความสำเร็จ ตามสภาพของโลก ดำเนินตามความเป็นไป ของโลก ผู้รู้ทั้งหลาย พึงทราบ โดย อภินยะ คือ การแสดง”¹⁵

(นาฏยศาสตร์ :VII.8-9)

วิภาวะ และอนุภาวะ เป็นภาวะที่ทำให้สถายีภาวะ เห็นเด่นชัดขึ้นในปรากฏการณ์ เพราะสถายีภาवनั้นเป็นสิ่งที่อยู่ในใจเห็นได้ไม่เด่นชัด เมื่อต้องการจะทำให้สถายีภาवनี้เด่นชัด ก็ต้องถ่ายทอดภาवनี้ลงในงานศิลปะ และในการถ่ายทอด ศิลปินก็ต้องจำลองภาวะในใจโดยอาศัยภาวะระดับต่อมาคือ วยภิจารีภาวะ เพื่อส่งเสริมให้สถายีภาवनั้นเด่นชัดขึ้น และจากวยภิจารีภาวะ ก็ขยายให้อยู่ในระดับที่ผู้ชมมองเห็นได้โดยจำลองลงเป็น วิภาวะ และอนุภาวะ ซึ่งเป็นภาวะที่อยู่ในระดับปรากฏการณ์ ซึ่งก็คืองานศิลปะนั่นเอง

2 . ศิลปินสร้างงานศิลปะโดยมี สถายีภาวะเป็นแรงบันดาลใจทำให้เกิดวิภาวะ คือเหตุการณ์ที่ปรากฏและตามมาด้วย อนุภาวะ คือการทำท่าทางเพื่อตอบสนองต่อวิภาวะ และวยภิจารีภาวะ ที่เป็นเหตุส่งเสริมทำให้ผู้ชมได้รับสถายีภาวะ (ส่วนสาเหตุวิภาवनั้นก็ถือว่าเป็นอนุภาวะอย่างหนึ่ง)

¹⁵ เรื่องเดียวกัน , หน้า 329.

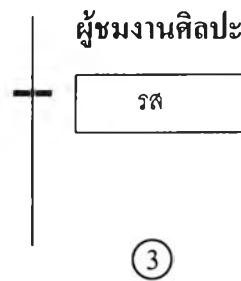
วิภาวะและอนุภาวะนั้นเป็นสิ่งที่ปรากฏเด่นชัดไม่ต้องอาศัยการอธิบายใด ๆ ผู้ชมก็สามารถเข้าใจได้ เช่น ในละครที่มีภาวะ โศก วิภาวะที่ทำให้เกิดภาวะ โศกก็คือ เหตุการณ์ที่พลัดพรากจากคนรัก อนุภาวะที่ตอบสนองต่อเหตุการณ์ก็คือ ร้องไห้ นั่นคือ วิภาวะเป็นเหตุที่ทำให้เกิดภาวะ โศก และอนุภาวะก็คือผลที่เกิดจากภาวะ โศก ทำให้เมื่อผู้ชมได้ชมเหตุและผลแล้ว ก็รู้สึกเห็นใจตัวละคร แต่เพียงแค่วิภาวะและอนุภาวะอาจจะสื่อถึงภาวะ โศกไม่ชัดเจน เพื่อให้ชัดเจนอาจจะต้องใช้ วยกิจาริภาวะ เช่นวิภาวะที่ทำให้เกิดภาวะ โศก คือพลัดพรากจากคนรัก วยกิจาริภาวะที่ตอบสนองต่อ วิภาวะ และทำให้สลายภาวะ ซึ่งคือภาวะ โศกเด่นชัดขึ้น ก็คือ ทำเป็นอึดอึดใจ ทำทำนองซึ้งเป็นต้น ซึ่ง วยกิจาริภาวะนี้เองที่จะแสดงถึงความสามารถของศิลปินในการถ่ายทอดว่าจะสามารถทำให้ผู้ชมเข้าถึงสลายภาวะที่เป็นภาวะหลักของงานศิลปะได้แค่ไหน

กล่าวโดยรวมก็คือ วิภาวะ อนุภาวะ (รวมถึงสาดตวิภาวะ) และวยกิจาริภาวะนั้นก็คือ เครื่องมือหรือสื่อที่ใช้ถ่ายทอดสลายภาวะที่อยู่ในใจของศิลปินนั่นเอง วิภาวะและอนุภาวะ เทียบได้กับรูปแบบของงานศิลปะที่ก่อให้เกิดรส ซึ่งรูปแบบก็จะแปรไปตามประเภทของงานศิลปะนั้นๆ เช่น วิภาวะ และอนุภาวะ ในละคร ก็คือท่ารำซึ่งสื่อถึงรสต่างๆ และมีแบบแผนที่แน่นอน ในงานจิตรกรรม ก็คือแบบของลวดลายต่างๆ ในงานสถาปัตยกรรม คือ การแกะสลัก และการวางแผนผัง เพื่อให้เกิดทัศนวิสัยที่เป็นระเบียบ และ ในดนตรี วิภาวะและอนุภาวะก็เทียบได้กับ รากะ (Ragas) หรือท่วงทำนอง เมละ(Mela) หรือบันไดเสียง และ ดาละ (Tala)หรือจังหวะ ที่ผสมกลมกลืนกัน หรือเมื่อเปรียบเทียบกับดนตรีตะวันตกการจะทำให้เกิดภาวะ โศกก็อาจทำได้โดยใช้วิภาวะคือ เพลงที่ใช้บันไดเสียงไมเนอร์ และมีความเร็วโน้ตตัวดำเท่ากับ 60 (Largo) อนุภาวะที่ตอบสนองต่อวิภาวะก็คือ ทำนองเพลงมีตัวโน้ตไม่เกินเข็บบัดหนึ่งชั้น ใช้คู่เสียงไมเนอร์ และใช้เครื่องหมายกำกับอารมณ์เศร้า ซึ่งจากการแสดงของวิภาวะและอนุภาวะก็สามารถแสดงให้เห็นถึงภาวะ โศกได้ในระดับหนึ่งแต่เพื่อให้ภาวะ โศกเด่นชัดขึ้นก็อาจจะใช้วยกิจาริภาวะ คือ อาจใช้บันไดเสียง ไมเนอร์บลูส์ (blue scale) เพื่อเพิ่มความบีบคั้นให้กับบทเพลง และอาจใช้เสียงแผ่วเบาเหมือนจะขาดใจเข้ามาเพื่อเพิ่มความสะเทือนใจ ก็จะทำให้บทเพลงสามารถถ่ายทอดภาวะ โศกได้มากขึ้น และทำให้ผู้ชมได้รับรสมากขึ้น ด้วยเพราะรสนั้นเกิดขึ้นจากวยกิจาริภาวะ อนุภาวะ และวิภาวะประกอบกัน ดังในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า “...การสำเร็จรูปขึ้นเป็นรสได้ ย่อมมี เพราะ วิภาวะ อนุภาวะ และ วยกิจาริ (สังยาริ)ประกอบกัน..”¹⁶ (นาฏยศาสตร์ - VI.34)

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

จากการวิเคราะห์ข้างต้น ทำให้เรามองเห็นความหมายของงานศิลปะ อีกแง่หนึ่งก็คือ งานศิลปะเป็นงานที่ ศิลปินถ่ายทอดอารมณ์หรือสภาวะไว้ เพราะ งานศิลปะเป็นงานที่ก่อให้เกิด รส และรสเกิดขึ้นจาก ภาวะ อนุภาวะ และ วยกจิภาวะประกอบกัน ดังนั้น ภาวะ อนุภาวะ และวยกจิภาวะ ซึ่งเป็นงานที่ก่อให้เกิดรสขึ้น จึงถือว่ามีคุณสมบัติเป็นงานศิลปะ แต่ ภาวะ อนุภาวะ และวยกจิภาวะนั้น มีขึ้นเพื่อถ่ายทอดให้เกิดสภาวะ ดังนั้นนอกจากงานศิลปะจะเป็น งานที่กระตุ้นให้เกิดรสในผู้ชมแล้ว งานศิลปะยังเป็นงานที่ศิลปินถ่ายทอดอารมณ์ หรือ สภาวะไว้ด้วย

3. งานศิลปะซึ่งประกอบขึ้นจาก ภาวะ อนุภาวะ และวยกจิภาวะ ทำให้เกิดรสขึ้นใน ผู้ชมที่มีความพร้อมทางด้านจิตใจ

คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า

“...ผู้ชม หรือผู้กินเมื่อกินอาหารที่ปรุงขึ้นด้วยเครื่องปรุงต่าง ๆ ชื่อ ว่า ย่อมชิมหรือกินซึ่งรสทั้งหลาย (การกินอาหาร ก็คือ การกินรสนั่นเอง) และคนที่มิใช่ใจคอปกติดี กินรสเข้าไปแล้วก็เบื่อกันสำราญใจ เป็นต้น ความขื่นอุปมาฉนใด ผู้ละครที่มีใจคอปกติดี ก็มีอุปมาฉนนัน”¹⁷

(นาฏยศาสตร์ - VI.34)

จะเห็นได้ว่า รสเป็นสิ่งที่ต้องใช้จิตใจในการรับรู้ ผู้ชมซึ่งมีใจคอปกติดีในที่นี้หมายถึง ผู้ชมที่มีความพร้อมทางด้านจิตใจ คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงความพร้อมและคุณสมบัติของผู้ชมไว้ ดังนี้

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

“ผู้ซึ่งมีความตั้งใจ ซื่อสัตย์ สามารถที่จะโต้แย้งและให้เหตุผลได้ ผู้ซึ่งสามารถตรวจสอบความผิดพลาดได้ และมีจิตใจที่จะเห็นอกเห็นใจผู้อื่น บุคคลเช่นนี้ มีคุณสมบัติที่จะเป็นผู้ชมได้... ผู้ซึ่งดีใจเมื่อตัวละครดีใจ หรือรู้สึกสังเวชเมื่อตัวละครผจญกับความทุกข์ยากและเสียใจเมื่อตัวละครเศร้าโศกนี่คือคุณสมบัติของผู้ชม”¹⁸

(นาฏยศาสตร์ – XXVII.4-15a)

นั่นคือผู้ชมจะต้องมีความตั้งใจที่จะชมงาน มีสติปัญญาพอที่จะให้เหตุผล มีความพร้อมที่จะใส่ใจกับผู้อื่น เป็นผู้ที่สามารถรับรู้และมีความรู้สึกร่วมไปกับงานได้ ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นคุณสมบัติที่ผู้ชมพึงมีและเป็นคุณสมบัติที่กล่าวถึงความพร้อมทางใจของผู้ชมที่จะใช้วิจารณ์งานในการชม

นอกจาก วิกาเว อนุภาวะ และวยกิจารีภาวะ จะเป็นบริวารของสตาयीภาวะ คือ มีขึ้นเพื่อถ่ายทอดให้เกิดสตาयीภาวะแล้ว วิกาเว อนุภาวะ และวยกิจารีภาวะ ยังทำให้เกิดสตาयीภาวะเด่นชัดขึ้นในใจผู้ชมงานศิลปะ

และทำให้เกิดรส ในใจของผู้ชม คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงการที่สตาयीภาวะที่ทำให้เกิดรสว่า

“สตาयीภาวะ คือ ภาวะทั้งหลายย่อมถึงซึ่งความเป็นรส กล่าวคือ ภาวะทั้งหลายปรากฏเป็นรสขึ้นมา (ถ้ารสเกิดเพราะภาวะแล้ว เหตุใดจน

¹⁸ Adya Rangacharya, The Nāṭyaśāstra : English Translation with critical Notes. p. 213.

ภาวะจึงเป็นรสไปได้ ที่ว่าภาวะเป็นรสนั้นก็คือ สภาภิภาวะนั้นแหละเป็นตัว
รส)...”¹⁹

(นาฏยศาสตร์ – VII . 11)

การกล่าวว่า สภาภิภาวะเป็นตัวรสเช่นนี้ ดูเหมือนจะมีความขัดแย้งเพราะสภาภิภาวะเป็นตัว
ทำให้เกิดรส สภาภิภาวะ และรสจึงไม่น่าจะเป็นสิ่งเดียวกัน แต่การกล่าวว่าสภาภิภาวะเป็นตัวรสนั้น
ไม่มีความขัดแย้งกับการกล่าวว่า สภาภิภาวะทำให้เกิดรสเลย เพราะรสนั้นเป็นคุณสมบัติหนึ่งที่เรา
ได้จากสภาภิภาวะ ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า

“...ภาชนะนำรสไปอย่างไร ตอบว่าภาชนะที่นำรสไปนั้นเป็นที่โลกรู้
กันเหมือนดวงตะวัน ย่อมนำ (คือทำให้เป็น) วันนี้ เดือนนี้ แต่ไม่ได้หอบหิ้ว
หรือแบกไป เป็นแต่ว่า การนำไปนั้นเป็นที่โลกรู้กันดวงตะวัน นำวันนี้
เดือนนี้ไปฉันใด ภาชนะทั้งหลายเหล่านี้ ย่อมนำรสทั้งหลายด้วยวิธีการแสดง
(ละคร)ฉันนั้น ”²⁰

(นาฏยศาสตร์ – VII.42)

เพราะการที่ภาชนะทำให้เกิดรสนั้นภาชนะไม่ได้แบกตัวรสไป หมายความว่ารสไม่ใช่สิ่งที่จะ
ถูกภาชนะซึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งกระทำให้เป็นไปหรือเกิดขึ้น แต่ลักษณะของการที่ภาชนะทำให้รสเกิดขึ้น
นั้นก็เปรียบเทียบ ลักษณะที่ดวงอาทิตย์ทำให้วันนี้ เดือนนี้ผ่านไป การที่เรารู้ว่าเป็นวันนี้จะหมดไป
ก็เพราะพระอาทิตย์ตกดิน ซึ่งก็คือจะหมดวันนี้ และเมื่อพระอาทิตย์ขึ้นอีกครั้ง วันนี้ก็มาอีกครั้ง และ
เมื่อพระอาทิตย์ตก วันนี้ก็หมดไปอีก การกล่าวว่าพระอาทิตย์ขึ้นเป็นวันนี้ จึงไม่มีความขัดแย้ง
เพราะความหมายของวันนี้ก็คือเริ่มนับตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้น หากเราไม่ได้มองว่าวันนี้เป็นสิ่งแต่มอง
ว่าวันนี้ เป็นคุณสมบัติหนึ่ง ที่เราคิดได้จากพระอาทิตย์ขึ้น การกล่าวว่าพระอาทิตย์ขึ้นคือวันนี้ก็ไม่
ได้มีความขัดแย้งอะไร

สภาภิภาวะและรสก็เช่นกัน หากเราไม่ได้มองว่ารสเป็นสิ่ง แต่เป็นคุณสมบัติหนึ่งที่ได้จาก
สภาภิภาวะ ก็จะไม่มีความขัดแย้งแต่อย่างใด

¹⁹ แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, นาฏยศาสตร์ของภรตมุณี, หน้า 331.

²⁰ เรื่องเดียวกัน , หน้า 345.

เมื่อรสเป็นคุณสมบัติหนึ่งของสद्यภาวะ หากศิลปินสามารถถ่ายทอดสद्यภาวะลงในงานศิลปะโดยใช้ วิกาวะ อนุภาวะ และวชิกริภาวะได้และผู้ชมมีใจพร้อมที่จะรับรสแล้ว ก็แน่นอนว่าผู้ชมทุกคนจะสามารถรับรสจากงานศิลปะได้ เพราะวิกาวะ และอนุภาวะนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปตามสภาพของโลก และเป็นสิ่งที่สามารถเข้าใจได้โดยไม่ต้องอาศัยการอธิบายที่ซับซ้อนใด ๆ คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า

“บรรดาภาวะทั้งหลายเหล่านั้น วิกาวะ และอนุภาวะทั้ง 2 นี้ เป็นความสำเร็จตามสภาพของโลก และท่านได้กล่าวถึงลักษณะของวิกาวะและอนุภาวะไว้ เพราะมันเป็นไปตามสภาพของโลก...”²¹

(นาฏยศาสตร์ –VII.8)

วิกาวะ และอนุภาวะจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในระดับปรากฏการณ์ คืออยู่ในระดับที่เราสามารถรับรู้ได้ และเข้าใจได้ วิกาวะและอนุภาวะ จึงเป็นระดับที่น้อยที่สุดที่สามารถสื่อสารให้ผู้ชมเข้าใจได้ และโดยตัววิกาวะและอนุภาวะเองก็สามารถที่จะทำให้เกิดสद्यภาวะได้ และรสเองก็เป็นคุณสมบัติหนึ่งในสद्यภาวะ ดังนั้น หากผู้ชมงานศิลปะมีความพร้อมทางจิตใจแล้ว ก็จะสามารถรับรู้รส ได้ทุกคน

รสเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจของผู้ชม ความพร้อมทางจิตใจของผู้ชมจึงมีความสำคัญ ดังนั้นในการชมงานนอกจากผู้ชมจะต้องสามารถร่วมรับรู้ความรู้สึกได้แล้วผู้ชมจะต้องไม่มีอคติที่จะคิดถึงตัวเอง แต่ต้องทำใจเป็นกลาง เพราะหากผู้ชมคำนึงถึงตัวเองในขณะที่ชมแล้วก็จะอุปสรรคในการเข้าถึงงานนั้น คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงอุปสรรคในการรับรู้รสว่า

“เรื่องราวที่ต้องทำความเข้าใจนั้นมีมากมาย แต่ชีวิตนั้นแสนสั้นและผู้ชมก็มีทั้งชนชั้นต่ำ ชนชั้นกลาง ชนชั้นสูง จึงเป็นไปได้ สำหรับชนชั้นต่ำที่จะเข้าใจวิธีทางหรือท่าทางการแสดงออกของชนชั้นสูง ดังนั้นแต่ละคนอาจมีความคาดหวัง ที่จะเข้าใจตามที่เขาได้รู้มาเกี่ยวกับ ศิลปะการแต่งกาย การกระทำ คำพูด ท่าทาง.....

...เพราะจะมีความแตกต่างกันไปตามความชอบไม่ชอบของคนชั้นสูง คนชั้นต่ำ ผู้ชาย ผู้หญิง คนแก่ คนหนุ่ม เช่น คนหนุ่มจะชอบเรื่องราว

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 329.

ของความรักมากกว่าเรื่องประเพณีโบราณ ผู้หญิง เด็ก และผู้มีปัญญาอ่อน จะชอบเรื่องราวขบขัน ชอบเสื้อผ้าที่หรูหรา การแต่งหน้า และการ ต่อสู้”²²

(นาฏยศาสตร์ XXVII.4-15a)

การยึดติดกับสิ่งที่ตนเคยรู้มาจะทำให้เกิดความคาดหวังขึ้น ทำให้เป็นอุปสรรคในการรับรู้รส ผู้ชมจึงควรทำใจให้เป็นกลาง คัดอคติในใจเกี่ยวกับความชอบ ไม่ชอบออกไป ในขณะที่ชม ก็จะทำให้ได้รับรสตามที่งานนั้นก่อให้เกิดขึ้น และเมื่อได้ชมแล้วก็อาจจะชอบ หรือไม่ชอบก็ได้ การที่ทำใจเป็นกลางไม่ยึดติดกับสิ่งที่เราเคยรู้มา จะทำให้เราสามารถเข้าถึงงานศิลปะนั้น ๆ ตามที่งานนั้นต้องการเสนอ เพราะศิลปินแต่ละคนก็จะมีวิธีที่จะถ่ายทอดต่างกัน ใช้เครื่องมือต่างกัน จึงจำเป็นที่ผู้ชมจะต้องยอมทั้งตัวเอง เพื่อเข้าไปในบริบทของงานนั้น และพร้อมจะยอมรับในวิธีที่ศิลปินจะเสนอ ไม่ว่าจะมีความแปลกแตกต่างจากความรู้ที่เราเคยมีมาอย่างไรก็ตาม แต่หากมีใจเป็นกลางแล้ว ยังไม่เกิดรสก็แสดงว่างานนั้นไม่ประสบความสำเร็จในการก่อให้เกิดรส ก็ไม่อาจเรียกงานนั้นว่าเป็นงานศิลปะได้ ดังนั้น การตอบปัญหาที่ว่าเป็นไปได้ไหมที่จะมีคนที่ชมงานที่ คนทั่วไป บอกว่าเป็นงานศิลปะแล้วไม่เกิดรส คำตอบคือเป็นไปได้ หากผู้นั้นไม่มีความพร้อมที่จะชม แต่หากผู้นั้นมีคุณสมบัติ และความพร้อมที่จะชมแล้ว ก็เป็นไปได้ที่จะไม่ได้รับรส

จากข้างต้นแสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบและขั้นตอนที่ทำให้เกิดรส ซึ่งหากมีครบทั้งสามองค์ประกอบก็จะทำให้รสเกิดขึ้นได้ในตัวผู้ชม

3.4 รสกับการนิยามศิลปะ

ในกระบวนการที่ทำให้เกิดรสนั้น ศิลปิน งานศิลปะ และผู้ชมงานศิลปะเป็นองค์ประกอบทั้งสามที่มีความสำคัญและขาดอันใดอันหนึ่งไม่ได้ ดังนี้

1. ศิลปินมีภาวะเกิดขึ้นในใจ และต้องการทำให้ปรากฏเด่นชัด องค์ประกอบส่วนนี้ มีความคล้ายคลึงกับความคิดในเรื่องการแสดงออกของโครเซ่ และคอลลิ่งวูด แต่ ในทัศนะของกัมภีร์ นาฏยศาสตร์ ศิลปะไม่ได้จบลงเพียงในจินตนาการของศิลปิน เหมือนกับความคิดของโครเซ่ และ

²² Adya Rangacharya, The Nāṭyaśāstra : English Translation with critical Notes, p. 213.

คอลลิ้งวูด เพราะ ศิลปินต้องการทำให้ปรากฏชัดขึ้นเพื่อถ่ายทอดไปสู่ผู้อื่น และภาวะที่เกิดขึ้นนี้ ศิลปินอาจเพียงจินตนาการขึ้นในใจ โดยที่ภาวะดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นจริงๆ ในขณะที่เขาสร้างงาน

2. งานศิลปะ กระตุ้นให้เกิดรสในตัวผู้ชม องค์ประกอบส่วนนี้มีความคล้ายคลึงกับความคิดของคิวอี้ ในเรื่องงานศิลปะกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกในตัวผู้ชม แม้ว่างานศิลปะในทัศนะของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ จะเป็นงานที่ก่อให้เกิดรส แต่ เพราะรสเกิดจากภาวะที่ศิลปินถ่ายทอดไว้ งานศิลปะจึงมีความหมายว่าเป็นงานที่ศิลปินถ่ายทอดภาวะไว้ และก่อให้เกิดรสในตัวผู้ชม จึงแตกต่างจากความคิดของคิวอี้ ซึ่งพิจารณาเพียงงานศิลปะและผู้ชม โดยไม่พิจารณาที่ตัวผู้สร้างงานศิลปะ

3. ผู้ชมงานศิลปะ เกิดรสขึ้นในใจ รสที่เกิดขึ้นนี้ เกิดจากภาวะที่ศิลปินถ่ายทอดไว้ แม้ว่ารสจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ แต่ก็ไม่ได้เป็นมุมมองของแต่ละคนเหมือนความคิดของคูแอส เพราะในกระบวนการเกิดรสนั้น รสเกิดจากภาวะ ได้แก่ วยภิจารีภาวะ วิภาวะ และอนุภาวะ ซึ่งวิภาวะและอนุภาวะนั้นเป็นภาวะในระดับปรากฏการณ์ มีรูปแบบที่ชัดเจน และสามารถก่อให้เกิดรสขึ้นในใจได้ จึงมีความเป็นวัตถุวิสัย ทำให้ศิลปินสามารถสื่อสารภาวะ และทำให้เกิดรสในตัวผู้ชมได้ตรงกัน

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวมีลักษณะเป็นการสื่อสารระหว่างศิลปิน กับผู้ชมงานศิลปะ โดยมีงานศิลปะเป็นสื่อกลาง และสิ่งที่เป็นตัวสาร ก็คือ รส เราจึงกล่าวได้ว่า ศิลปะในทัศนะของคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ก็คือ กระบวนการสื่อสารรส จากศิลปินไปสู่ผู้ชม ผ่านทางงานศิลปะ และงานศิลปะก็คืองานที่ก่อให้เกิดรส หรือ งานที่ศิลปินถ่ายทอดภาวะไว้ และก่อให้เกิดรสในตัวผู้ชมงานศิลปะ

การนิยามเช่นนี้มีความคล้ายคลึงกับทฤษฎีการแสดงออกในฐานะที่เป็นการสื่อสารในสุนทรียศาสตร์ตะวันตก ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 2 แต่ มีความแตกต่างกัน ในการอธิบายถึงการส่งผ่านสารจากศิลปินไปสู่ผู้ชม ซึ่งทำให้ไม่เป็นปัญหาในเรื่องการตัดสินใจงานศิลปะดังนี้

1. ในทฤษฎีตะวันตกมีปัญหาในเรื่องการตรวจสอบว่า ผู้ชมได้รับสิ่งที่ศิลปินถ่ายทอดไว้ได้ตรงกันหรือไม่ เพราะหากกระบวนการส่งผ่านไม่ใช่เป็นแบบสิ่งนั้นเดินทางจากที่หนึ่งไปปรากฏอีกที่หนึ่ง เราก็ไม่สามารถที่จะประกันได้ว่า สิ่งที่ศิลปินส่งกับสิ่งที่ผู้ชมรับจะเป็นสิ่งเดียวกันแต่ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์นั้น แยกระหว่าง ภาวะ กับรส ออกจากกัน สิ่งที่ศิลปินส่งก็คือภาวะและสิ่งที่ผู้ชมรับก็คือรส และรสเกิดขึ้นเพราะภาวะ จึงทำให้ผู้ชมสามารถรับรสได้ตรงกับที่ศิลปินต้องการ

2. แม้วารสจะเป็นสิ่งที่อยู่ในใจผู้ชม แต่ก็ก็เป็นสิ่งที่ทุกคนมีได้เหมือนกัน จึงเป็นสิ่งที่สากลที่สามารถใช้ตัดสินงานศิลปะได้และเพราะรสนั้นเกิดจากภาวะ ซึ่งถูกถ่ายทอดไว้ในงานศิลปะ รสจึงไม่ใช่สิ่งที่ผู้ชมแต่ละคนจะคิดขึ้นได้ตามใจ หรือเป็นมุมมองของแต่ละคน แต่เป็นสิ่งที่เกิดจากงานศิลปะทำให้เกิดขึ้น

3. นอกจากนี้ ภาวะที่อยู่ในใจศิลปินขณะที่สร้างงานนั้น ก็สามารถจินตนาการขึ้นได้โดยที่อาจจะไม่ได้มีภาวะเช่นนั้นจริง ๆ ในขณะที่สร้างงาน เพราะภาวะนั้นแยกออกจากรส รสนั้นทำให้เกิดขึ้นเองไม่ได้เพราะเป็นสิ่งที่เรารู้สึก และเป็นสิ่งที่ภาวะทำให้เกิดขึ้น แต่เราจินตนาการภาวะได้ และเมื่อเป็นเช่นนี้การสร้างงานจึงไม่ต้องใช้แรงบันดาลใจจากภาวะที่เกิดขึ้นจริง แต่เป็นการจินตนาการภาวะขึ้นได้ งานศิลปะจึงไม่จำกัดอยู่เพียงแ่งงานที่ศิลปินสร้างขึ้นจากอารมณ์ที่เกิดขึ้นจริงขณะสร้างงาน ก็จะไม่เป็นปัญหาเหมือนกับทฤษฎีการแสดงออกของดอลสตอย และโครเซ่ ในเรื่องความจริงใจของศิลปิน

ในการสื่อสาร จุดมุ่งหมายของการสื่อสารก็คือผู้รับสารได้รับสารที่ผู้ส่งสารได้ส่งไป กระบวนการสื่อสารในศิลปะก็เช่นกันจุดมุ่งหมายของกระบวนการก็คือ ผู้ชมงานศิลปะได้รับรสตามที่ศิลปินได้ถ่ายทอดไว้ในงานศิลปะ ดังนั้น ในการตัดสินงานศิลปะ ก็จะต้องตัดสินจากความสำเร็จของกระบวนการศิลปะว่างานชิ้นนั้นก่อให้เกิดรสในผู้ชมหรือไม่ และผู้ชมได้รับรสตรงกับที่ศิลปินได้ถ่ายทอดหรือไม่

3.5 การตัดสินความสำเร็จของงานศิลปะ

ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงความสำเร็จของการแสดงไว้ 2 ประการ คือ ความสำเร็จในระดับมนุษย์ และความสำเร็จในระดับวิญญาน ดังนี้

1. ความสำเร็จในระดับมนุษย์ (Human success)

เป็นความสำเร็จจากการที่ผู้ชมมีความเข้าใจในงานตรงกับสิ่งที่ผู้สร้างต้องการถ่ายทอด คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า

“ความสำเร็จนี้ได้จาก ปฏิบัติของผู้ชม เช่น การยิ้ม การหัวเราะ เสียงดัง การอุทานคำต่างเหล่านี้ คือ”สาธุ” “ไม่น่าเลย” หรือการปรบมือ เสียงดัง เป็นต้น”²³

(นาฏยศาสตร์, XXVII.4-15a)

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความพึงพอใจของผู้ชมหลังจากที่ได้ชมการแสดง ความสำเร็จนั้น เกิดจากการที่ผู้ชมได้รับรสตรงตามภาวะที่ผู้แสดงต้องการถ่ายทอดดังนี้

“ เมื่อนักแสดงเช่นนักรบนำแสดงอารมณ์ขันผู้ชมจะยิ้มอย่างสุภาพ เมื่อคำพูดต่างๆ นำไปสู่อารมณ์ขันนั้นไม่ชัดเจน ผู้ชมจะเพียงแต่ยิ้ม อารมณ์ขันที่เป็นการเล่นพิเรน ผู้ชมจะหัวเราะเสียงดัง...

การแสดงใดก็ตามที่กระทำเกี่ยวกับศีลธรรมอันถูกต้อง ได้อย่างดีเลิศ จะถูกตอบรับกลับมาด้วยคำอุทานว่า “สาธุ” และคล้ายคลึงกัน เมื่อเกิดความประหลาดใจหรือเกิดความยินดีอย่างยิ่ง ผู้ชมจะอุทานว่า “โอโฮ” แต่สำหรับการแสดงที่น่าเวทนาสงสารผู้ชมจะอุทานว่า “ไม่น่าเลย”

เมื่อมีบางสิ่งที่ทำให้ตกใจ ผู้ชมจะตอบรับด้วยการปรบมือเสียงดัง เมื่อบรรดาคำพูดที่ประณามการกระทำผิดได้กล่าวขึ้น หรือเมื่อนักแสดง แสดงความพริ้งกล้ว เช่น ผมตั้งชัน หรือเมื่อมีการขอก้อน และการ ได้ตอบ ที่ทำให้เกิดความอยากรู้อยากเห็น ผู้ชมจะตอบกลับมาด้วยการปรบมือ

เมื่อมีข้อความที่ชาญฉลาด ในการแสดง หรือมีฉากการต่อสู้ หรือ การชุลมุน ผู้ชมจะปรบมือโดยยืนขึ้นจากที่นั่งและปรบมือทั้งน้ำตาด้วยความซาบซึ้ง และทั้งหมดนี้คือความสำเร็จในระดับมนุษย์”²⁴

(นาฏยศาสตร์ – XXVII.4-15a)

เห็นได้ชัดว่าความสำเร็จของการแสดงนั้น ขึ้นอยู่กับปฏิบัติของผู้ชมที่ได้รับรสเหมือนกับที่นักแสดงได้ถ่ายทอดภาวะไว้ไหม นั่นคือผู้ชมรับรู้ว่ามีศิลปะนั้นได้แสดงภาวะอะไรไว้ และผู้ชมก็ได้รับรสตามที่ศิลปินได้แสดงไว้ในงานศิลปะ

²³ Ibid. , p. 213.

²⁴ Ibid. , pp. 213-214.

ความสำเร็จในระดับนี้จะต้องอาศัยความพร้อมทางจิตใจและคุณสมบัติของผู้ชมประกอบกัน คือ ผู้ชมจะต้องพร้อมที่จะร่วมรับรู้ความรู้สึก มีใจเป็นกลาง อย่างไรก็ตาม อาจจะมีอุปสรรคในเรื่องความแตกต่างของผู้ชมที่แตกต่างกันไป ตามวัย ความรู้และชนชั้น ทำให้ผู้ชมไม่ได้รับรสตามที่ผู้แสดงต้องการถ่ายทอด แต่หากผู้ชมมีความพร้อมและมีคุณสมบัติเหมาะสมแล้ว ก็จะสามารถรับรสได้ตรงตามที่ศิลปินถ่ายทอด

2. ความสำเร็จในระดับวิญญาน (Divine Success)

เป็นความสำเร็จจากการที่ภาวะได้ถูกถ่ายทอดออกไปราวกับว่ามันได้เกิดขึ้นจริงและผู้ชมได้รับรสและมีความรู้สึกร่วมราวกับว่าได้เกิดขึ้นกับตัวเอง โดยลืมตัวตนของตน มีความรู้สึกร่วมไปกับงานนั้น เป็นความสำเร็จจากการที่ผู้ชมและผู้แสดงได้เข้าถึงวิญญานของงานนั้น และหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวว่า

“ การแสดงซึ่งบรรดาอารมณ์ความรู้สึกทั้งหลายถูกถ่ายทอดออกมา ราวกับว่า พวกเขาได้มีอารมณ์ความรู้สึกเช่นนั้นจริง ๆ และเปรียบพร้อมไปด้วยรูปแบบที่ดีเลิศ เราเรียกว่า “ไทวี สิทธิ(Daivi Siddhi)” เป็นความสำเร็จระดับวิญญาน ผู้ชมจะตอบรับด้วยการนั่ง ไม่ส่งเสียง ไม่มีการรบกวน เงียบโรงละครนั้นเต็มทุกที่นั่ง นี่คือ ความสำเร็จในระดับวิญญาน ”²⁵

(นาฏยศาสตร์ –XXVII.15b-18a)

ความสำเร็จในระดับนี้แตกต่างจากความสำเร็จในระดับมนุษย์ เพราะผู้ชมไม่เพียงรับรู้ที่ผู้แสดง แสดงภาวะอะไร และต้องการสื่อสารอะไร แต่ผู้ชมจะได้รับรส และภาวะที่ผู้แสดงถ่ายทอดไว้ ราวกับว่า ผู้ชมเกิดภาวะนั้นจริงๆ ทำให้ผู้ชมได้ร่วมรู้สึกไปกับผู้แสดงและงานนั้นๆ ความสำเร็จในระดับนี้นับได้ว่าเป็นความสำเร็จที่ทำให้ผู้ชมได้เข้าถึงรสที่แท้จริง และยังนำผู้ชมไปสู่ความพึงพอใจที่สูงสุดซึ่งเป็นความพึงพอใจจากการตระหนักรู้ทางศีลธรรมและนำไปสู่การหลุดพ้นด้วย เพราะการได้ร่วมรู้สึกนี้ มีความเกี่ยวข้องกับการรู้ตระหนักรู้ทางศีลธรรมในทัศนะของปรัชญาฮินดู

²⁵ Ibid. , p. 214.

จะเห็นได้ว่าการตัดสินคุณค่าของงานศิลปะนั้น จะใช้ รสที่เกิดขึ้นในผู้ชม เป็นตัวตัดสิน ซึ่ง รสนี้ถือได้ว่าเป็นรสที่เกิดจากงานศิลปะซึ่งแตกต่างจากความรู้สึกรสทั่วไป เป็นรสที่เกิดจากการคลุกเคล้าจากรสต่าง ๆ และเป็นสิ่งที่ทุกคนมีขึ้นได้ในใจเหมือนกัน จึงมีความเป็นสากลในการตัดสิน และ เพราะรสเกิดจากภาวะซึ่งอยู่ในงานศิลปะ รสจึงไม่ใช่สิ่งที่ผู้ชมแต่ละคนจะคิดขึ้นเอง จึงไม่มีปัญหาในการตัดสินคุณค่าและไม่จำเป็นต้องตัดสินโดยใช้เกณฑ์ที่อยู่นอกเหนือบริบทของศิลปะ

อย่างไรก็ตามแม้ว่าศิลปะในทัศนะของคัมภีร์นาฏยศาสตร์จะสามารถตัดสินได้ในบริบทของศิลปะ โดยไม่ต้องตัดสินคุณค่าจากสิ่งอื่น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าศิลปะจะไม่มีมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ศิลปะในทัศนะของคัมภีร์นาฏยศาสตร์นั้น ยังนำไปสู่ความพึงพอใจ และมีความเกี่ยวข้องกับศีลธรรม และการหลุดพ้นด้วย